

«Волинські Афіни»: спроба відродження традицій у міжвоєнний період (20 - 30-ті роки ХХ ст.)

Наталя Оболончик

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 7. Спеціальне видання:

Університети та нації в Російській імперії. –

Харків; Київ: Критика, 2005. – С. 45-51.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

Наталя Оболончик (Кременець)

**«ВОЛИНСЬКІ АФІНИ»:
СПРОБА ВІДРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ
У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (20–30-ті роки ХХ ст.)**

На початку ХІХ ст. у Росії проведено реформу освіти, що передбачала поділ імперії на шість навчальних округ, центрами яких було визначено університети. Кожна округа охоплювала кілька губерній, де в губернських містах працювали гімназії. Київщина, Поділля та Волинь відійшли до Віленської навчальної округи. Для керівництва школами українських губерній, віддалених від Вільна, призначили спеціального інспектора. Цю посаду обійняв відомий польський культурний та громадський діяч Тадеуш Чацький, заходами якого за участі Гуго Коллонтая 1805 року в провінційному місті Кременці засновано Волинську гімназію. Цей заклад, що його статут затверджено 29 червня, було відкрито 10 жовтня. Гімназія, що розмістилася в будівлях колишнього єзуїтського колегіуму, мала досить потужну навчально-матеріальну базу: бібліотеку з 50 тис. томів, фізичний, мінералогічний, зоологічний, нумізматичний кабінети, хімічну лабораторію, майстерню з моделями машин і землеробського знаряддя, а також ботанічний сад, створений завдяки відомому ботаніку В. Бессеру¹. Тут здобували освіту середнього та вищого рівня.

1819 року навчальний заклад реорганізували в ліцей. Кожного року до міста приїздили щораз більше відомих науковців та дослідників. Власні традиції в освітньому осередку формувалися під впливом європейського романтизму. Волинський ліцей спричинився до помітних змін у житті Кременця зокрема й Волині загалом. Створений як звичайна губерньська гімназія, цей заклад відіграв у Правобережній Україні таку саму роль, як Віленський університет у Білорусі та Литві. При цьому ліцей став не тільки осередком освіти та культури, а й центром, з якого поширювалися ідеї вільнодумства.

Після придушення листопадового повстання 1831 року було видано указ про закриття 248 шкіл, що їх заснував Тадеуш Чацький у Київській, Подільській та Волинській губерніях. Двома роками пізніше припинено діяльність Волинського ліцею. До Києва перевезено матеріальну базу, чудовий ботанічний сад, туди виїхали й кращі викладачі. Навчальні корпуси ліцею перейшли у власність Волинської духовної семінарії, переведеної з Острога². Починаючи від 1902 року приміщення ліквідованого навчального закладу займало Волинське єпархіальне жіноче училище³.

По закритті ліцею громадськість розгорнула дискусії щодо ролі та значення цього освітнього центру. Офіційну думку, що полягала в негативній характеристиці ліцею як джерела польського впливу, осередку покатоличення й ополячення, висловлювали автори статей у «Волинских єпархиальных ведомостях», а також відомий красзнавець та історик М. Теодорович у своїх численних публікаціях. Принципово відмінну оцінку Волинському ліцею давали представники українських демократичних кіл середини ХІХ ст. Зокрема, Тарас Шевченко писав: «Мир праху твоему, благородный Чацкий! Ты любил мир и просвещение»⁴. Критичні погляди щодо значення ліцею були властиві деяким польським емігрантам, які розгорнули полеміку довкола ролі та місця цього навчального закладу в суспільному й культурному житті. Деякі з-поміж цих осіб вважали, що ліцей був лише освітнім, науковим і культурним центром, інші вбачали в ньому осередок бурхливого світського життя польської шляхти ХVІІІ ст. Подібні дискусії точилися аж до кінця ХІХ ст. Однак на початку ХХ ст. утвердилася думка про те, що цей навчальний заклад відіграв вагомий роль в історії.

Улітку 1919 року Кременець перейшов під владу Польщі, а 27 травня 1920 року Юзеф Пілсудський видав указ про відкриття Кременецького ліцею⁵. Невдовзі з'явився ще один документ, за яким новоствореному закладові передавали рухоме й нерухоме майно, землі, що належали Волинському ліцеєві в ХІХ ст., чотири лісництва на території Волині та Галичини, а також два фундаційні маєтки⁶.

Відновлення діяльності ліцею 1921 року збіглося в часі з початком роботи спеціальної російсько-українсько-польської комісії, яка розглядала питання передачі польській стороні культурних цінностей після поділів Польщі. Надто гостро постало питання про повернення фондів давнього Волинського ліцею, на які претендувала Польща, відроджена як держава.

Свою позицію польська сторона мотивувала, зокрема, тим, що ліцей, знову відкритий завдяки Пілсудському, є спадкоємцем ліцею, створеного заходами Чацького. Успадкувавши величезні колекції культурних цінностей та бібліотеку, відновлений заклад міг істотно покращити свою матеріальну базу. Однак, зваживши на особливості створення, діяльності та закриття ліцею, українські експерти дійшли висновку, що підстав для передачі Польщі фондів Волинського ліцею немає⁷.

Діяльність Кременецького ліцею почалася з організаційної роботи – формування мережі навчальних закладів, яка складалася з трьох закладів дошкільного типу, гімназії, учительської семінарії, згодом реорганізованої в «педагогіум», середньої сільськогосподарської школи, середньої торгівельної школи, ліцею, трьох народних університетів та численних гуртків⁸. Ліцеєві належали також господарські угіддя в Кременецькому, Дубенському, Здолбунівському, Рівненському, Луцькому, Горохівському повітах⁹; Кременецьке лісництво з орними землями та лугами в Мілостові, Радивиліві, Суражі, Дублянах, Тетильківцях, Соснівці¹⁰; маєтки, фільварки та сади на Кременеччині¹¹. Кременецький заклад мав також промислові підприємства в Смізі, Суражі, Дублянах, Львові¹². Розгалужена мережа навчальних та господарських установ ліцею свідчила про його поліфункціональність і важливу роль у соціально-економічному житті Волині.

Програмні засади новоствореного закладу викладено в праці Ю. Понятовського «Кременецький ліцей: давні заслуги – нові обов'язки», в якій вказано шляхи розвитку традицій Волинського ліцею в новому закладі, а також головні напрямки його роботи. Формулюючи ідеологічні підвалини освітньо-виховної системи, за найважливіше завдання ліцею автор книжки вважав підготовку для Волині «працівника нового типу»¹³.

Окремо поставали питання про зміцнення і утвердження польської культури на т. зв. східних кресах. У культурно-освітньому та громадському житті кременецький заклад спирався на традиції Волинського ліцею й у такий спосіб утверджував міф про Волинські Афіни. Діячі кременецького освітнього осередку, який за наказом Юзефа Пілсудського було відроджено як спадкоємця Волинського ліцею, намагалися організувати роботу так, щоб досягти рівня його славного попередника. Зважаючи на поліфункціональність, відновлений навчальний заклад претендував на провідну роль у соціальному, економічному та культурному житті якщо не всієї Польщі, то принаймні Волинського регіону. Кременецький ліцей, що давав висо-

коякісну освіту, зажив гучної слави. Висуваючи патріотичні гасла та ідеї, цей освітній осередок виконував функцію ідеологічного центру в реалізації «кресової» політики Польщі, що зводилася до намагання якнайбільше інтегрувати регіон у Другу Річ Посполиту.

Основою для утвердження міфу про Волинські Афіни став розвиток традицій ліцею XIX ст. Цей факт підтверджують дослідження багатьох напрямків роботи закладу. В указі Юзефа Пілсудського було стверджено: «Відроджена Річ Посполита шукає власний шлях, щоб виховати нове покоління громадян, що служитимуть державі. Частиною цієї роботи є використання традицій великих попередників. У цій важливій справі, спрямованій на відродження Вітчизни, визначну роль має відіграти Кременецький ліцей, створений як пам'ять про Т. Чацького та польську кресову спільноту. Сьогодні він відроджується, щоб і надалі жила велика думка його засновників і працювала в нових умовах так само пильно, що й у попередні роки, і щоб так само служила на користь Вітчизни, науки, честі»¹⁴. Наголос на відновленні діяльності давнього, а не на відкритті нового закладу, свідчив про намагання ототожнити новозаснований осередок з Волинським ліцеєм XIX ст.

Протягом усього періоду своєї діяльності ліцей активно відроджував минулу славу Кременця. Так, 1923 року в місті було засновано Товариство приятелів Кременця, головними завданнями якого стали, зокрема, відновлення будинку Юліуша Словацького, створення музею та вивчення творчості поета. За кілька місяців роботи згадана організація поширила свою діяльність на весь повіт¹⁵. У місті функціонувало також Польське товариство опіки над кресами, учасники якого сприяли діяльності громадських об'єднань і наглядали за їх роботою щодо розвитку польської культури¹⁶.

Учні ліцею були учасниками Краєзнавчого гуртка ім. доктора В. Бесера, де вивчали історію Кременця¹⁷. Гуртківці готували реферати, досліджували краєзнавчі матеріали, збирали експонати для виставок, організовували екскурсії тощо¹⁸.

Отже, у 20-х роках при Кременецькому ліцеї діяла низка товариств та гуртків, учасники яких вивчали й поширювали польську культуру в регіоні. У своїй діяльності ці осередки спиралися на традиції Кременця першої третини XIX ст., пов'язані передусім з іменем Юліуша Словацького та ліцеєм.

Згодом, 1937 року, в місті відкрили Музей Кременецької землі ім. В. Бессера. Заклад був структурним підрозділом ліцею і працював в одній з його будівель. Музей, як місце збереження історичних пам'яток, знайомив жителів Кременця та його гостей з найцікавішими періодами його розвитку¹⁹. До цього закладу та бібліотеки ліцею надходили матеріали, пов'язані з діяльністю ліцею першої третини ХІХ ст., зокрема його засновників. Частина цих пам'яток зберігається в Кременецькому краєзнавчому музеї донині.

Логічним продовженням розпочатої краєзнавчої роботи стала діяльність створеного при Кременецькому ліцеї Волинського наукового інституту, який було засновано на з'їзді представників польських наукових товариств та університетів, що відбувся 5–6 червня 1938 року²⁰. Програмні цілі інституту виклала М. Данилевич на організаційному засіданні у виступі з промовистою назвою «Науковий заповіт давнього Кременецького ліцею»²¹, яка свідчила про намагання відродити наукову славу Волинського ліцею в новому закладі.

Водночас активізувалася дослідницька робота. М. Данилевич підготувала кілька праць про ліцей ХІХ ст., вивчала біографію Тадеуша Чацького²². М. Мушинська-Красновольська підготувала ґрунтовну монографію «Пост-езуїтський колеґіум у Кременці», де проаналізувала архітектурні особливості споруд, у яких розмістився Волинський ліцей²³.

Одним з головних напрямків діяльності щодо утвердження та використання міфу про Волинський ліцей стала виховна робота з ліцейстами, що виявлялася в проведенні вечорів, відкритті виставок та організації екскурсій пам'ятними місцями. А напрочуд пильну увагу в цій роботі приділяли Тадеушеві Чацькому: його іменем назвали гімназію, виховні години часто присвячували його діяльності на Волині. В ліцеї неодноразово організовували вечори пам'яті Тадеуша Чацького та свята на його честь. Під час урочистостей шанувували також Г. Коллонтая²⁴. Широко відзначали 125-ту річницю з дня смерті Тадеуша Чацького²⁵. Ліцейсти, зокрема, відвідали батьківщину фундатора ліцею – село Порицьк у Володимирському повіті²⁶.

Отже, традиції Волинського ліцею, сформовані в першій третині ХІХ ст., утвердилися в соціокультурному середовищі Кременця й далі розвинулися завдяки діяльності ліцею протягом 20–30-х років ХХ ст. Цими традиціями послуговувалися для підтримки міфу про неоціненне значення

давнього ліцею і його роль у житті місцевого населення та польського суспільства загалом.

¹ Rolle M. *Ateny Wołyńskie (szkicy dziejów oświaty w Polsce)*. – Lwów; Warszawa; Kraków, 1923.

² Теодорович Н. *История города Кременец*. – Седлец, 1904. – С. 75.

³ Там само. – С. 4–75.

⁴ Шевченко Т. *Варнак // Драматичні твори. Повісті*. – Київ, 1978. – С. 158.

⁵ *Фонди Кременецького краєзнавчого музею (далі – Фонди ККМ)*. – Од. зб. LXXXIII, 5. – Спр. 1057. – Арк. 2.

⁶ *Фонди ККМ*. – Од. зб. LXXXIII, 9. – Спр. 1061. – Арк. 2.

⁷ Гетьманчук М. *Проблема належності фондів Кременецького ліцею у відносинах Української СРР з Польщею в 1921–23 рр. // Місто Кременець в історії освіти, науки, культури: Матер. міжнар. конф. 23–24 травня 2002 р. – Кременець, 2002. – С. 88–96.*

⁸ *Державний архів Тернопільської області*. – Ф. 131. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 2; *Фонди ККМ*. – Од. зб. LXXXIII, 3. – Спр. 1055. – Арк. 9–11.

⁹ *Фонди ККМ*. – Од. зб. LXXXIII, 5. – Спр. 1057. – Арк. 6.

¹⁰ Там само. – Од. зб. LXXXIII, 9. – Спр. 1061. – Арк. 2.

¹¹ Там само. – Од. зб. CXXXI, 2а. – Спр. 1063. – Арк. 4.

¹² Там само. – Од. зб. LXXXIII, 9. – Спр. 1061. – Арк. 30.

¹³ *Poniatowski J. Liceum Krzemienieckie: dawne zasługi – nowe obowiązki // Życie Liceum Krzemienieckiego: Organ Liceum Krzemienieckiego*. – 1931. – Nr 7. – Rok III. – S. 20.

¹⁴ *Rozkaz o otwarciu Liceum w Krzemieńcu (27 maja 1920 r.) // Biesiada Krzemieniecka*. – Londyn, 1977. – Zeszyt 1. *Komitet Biesiady Krzemienieckiej*. – S. 46.

¹⁵ *Z całego Wojewódstwa. Krzemieniec // Dziennik Wołyński*. – 1923. – Nr 22–23. – S. 3.

¹⁶ *Фонди ККМ*. – Од. зб. 39556. – Спр. 4048. – Арк. 15.

¹⁷ *Sprawozdanie z działalności Kółka Krajoznawczego młodzieży Liceum // Nasz Widnokrąg*. – 1926. – Nr 2–3. – Rok I. – S. 41–42.

¹⁸ *Sprawozdanie z działalności za rok szkolny 1928/29 // Nasz Widnokrąg*. – 22–23. – *Szkoła Krajoznawczego Liceum Krzemienieckiego im D-ra W. Bessera młodzieży*. – 1929. – Nr 9–10. – Rok IV. – S. 24.

¹⁹ *Nowe eksponaty i depozyty w muzeum ziemi Krzemienieckiej // Życie Krzemienieckie*. – 1938. – Nr 18. – Rok VII. – S. 443–445.

²⁰ *Фонди ККМ*. – Од. зб. CXXXIV, 9. – Спр. 1183. – Арк. 8.

²¹ Там само. – Арк. 5.

²² *Danilewiczowa M. Lustracja dobr Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu w 1818 i 1814 r. // Rocznik Wołyński*. – Równe, 1937. – T. V–VI. – S. 107–145.

²³ Muszyńska-Krasnowolska M. Kolegium Pojezuicki w Krzemieńcu. – Równe, 1939. – S. 77.

²⁴ Święto Liceum Krzemienieckiego // *Życie Krzemienieckie*. – 1932. – Nr 10. – Rok I. – S. 21.

²⁵ Liceum Krzemienieckie w 125 rocznice zgonu Tadeusza Czackiego // *Życie Krzemienieckie*. – 1938. – Nr 18. – Rok VII. – S. 445–449.

²⁶ K. H. G. Liceum Krzemienieckie czci swego założyciela // *Życie Krzemienieckie*. – 1939. – Nr 4. – Rok. VII. – S. 86.